

BO SANDBERG

”Myten om jordbrukets låga lönsamhet” – en argumentation på väl lösa boliner. Svar till Andersson & Bolin

I en artikel i *Ekonomisk Debatt* Nr 5/1990 återkommer Yngve Andersson och Olof Bolin till ett för dem kärt ämne – nämligen hur lönsamt det svenska jordbruket i själva verket är. I artikeln redovisas en grov överslagsberäkning som avses visa på denna lönsamhet.

Anderssons och Bolins artikel innehåller en rad direkta fel och vilseledande omnämmanden av innehåll och slutsatser i Riksrevisionsverkets (RRV) rapport, RRV [1989]. Här är det inte meningsfullt att gå till rätta med alla felaktigheter av utrymmesskäl. Jag får därför inskränka mig till två, men nog så belysande exempel. Vidare gör de, som kommer att framgå, en rad fel i sina beräkningar och resonemang.

- På s 481 anges att RRVs beräkning av ”ersättning i procent på det egna kapitalet värderat till marknadspris blir –12 procent. (Se Tabell 1.) I vår kalkyl blir ersättningen så gott som ± 0 .”

Om detta påstående kan konstateras att Tabell 1 i sammanfattningen avser real förräntning på *totalt kapital*, vilket är något annat. Vidare inkluderar inte denna tabell över huvud taget någon beräkning av den svarta sektorn vilket författarna påstår. Detta framgår klart av sammanfattningen. Det hela ger vidare ett något märkligt intryck eftersom Andersson och Bolin i inledningen

till sin artikel inte mindre än tre gånger säger att det är real förräntning på totalt kapital som mätts av RRV.

Man hänvisar också till RRVs bilaga 5 som är utgångspunkt för jämförelsen inkluderande ett antagande om 4 procents svart sektor. I detta fall (bilaga 5) framgår att avkastningen i det reala fallet enligt RRVs beräkning uppgår till –7,4 procent på det totala kapitalet. Någon real beräkning på det egna kapitalet görs inte heller i denna tabell.

- Stick i stäv med vad Andersson och Bolin antyder föreslog RRV inte alls någon högre ersättning till jordbrukarna. Ett sådant ställningstagande skulle ha legat utanför vårt uppdrag. Med i stort sett samma argumentation som författarna säger istället RRV: ”Vilken ersättningsnivå som man kan lägga sig på för att undvika dessa effekter (bl a kapitaliseringseffekten på jordbruksfastigheter) kan sannolikt bara bedömas i successiva steg med kontinuerlig observans på produktionsbalansen. Traditionella lönsamhetskrav kan därmed inte upprätthållas. En styrningsfilosofi som i stort sett överensstämmer med dagens.” (RRV s v)

Anderssons och Bolins slutsatser är i korthet följande:

- Man måste räkna på en real kalkyl på det *egna kapitalet* för att få ett rättvisande resultat av jordbrukets lönsamhet.
- Om man ger jordbrukarna 30 kr per arbetad timme efter skatt och sedan lägger till faktiskt betalda sociala avgifter

BO SANDBERG är revisionsdirektör vid Riksrevisionsverket, Uppsala.

så blir resultatet ± 0 (istället för RRVs $-7,4$ procent på *totalt* kapital, se ovan). Denna lönsamhet kan med hänsyn till vissa andra faktorer mycket väl ligga på samma nivå som den svenska industrin gjorde under början av 1980-talet, nämligen $+2$ procent.

- Motivet för att endast "ersätta" jordbrukarna med 30 kr per timme (som författarna relativt godtyckligt väljer) istället för som RRV (och Statens jordbruksnämnd m fl) utgå från 80 kr inkl sociala avgifter (således ej helt jämförbart, men med författarnas lönekostnader blir ersättningen endast hälften så stor för den egna arbetstiden inom sektorn jämfört med RRVs kalkyler) är följande resonemang: "Teoretiskt borde ersättningen till egenarbetet ett visst år avspegla vad jordbrukarna i genomsnitt vill ha i en ren nettoersättning per arbetad timme ... istället för att ägna sig åt något annat ... ägarna även beaktar att ägandet i sig ger en option i framtida värdestegringar på jordbruksringar på jordbruksfastigheter" (s 485).
- Realpriserna på fastigheter, som utgör den tyngsta och orealiserade delen i en fullt genomförd realkalkyl, är nu på väg uppåt: "Utvecklingen har dock vänt igen. Under 1987/88, det sista året i RRVs rapport, var den reala prisstegringen ... så stor att den gav en real avkastning på $+16$ procent på eget kapital!" (s 489).
- Vidare anser de att deras beräkningar pekar mot att den reala genomsnittliga skuldräntan varit negativ i flera år under 1980-talet, vilket ytterligare skulle höja direktavkastningen med $1-1,5$ procentenheter. De grundar sin slutsats på att den genomsnittliga nominella räntan skulle ha legat på $7,5$ procent under många år i jordbruket (s 486).

Uppdraget

RRVs utredning bör i likhet med andra utredningar bedömas mot bakgrund av sitt syfte, nämligen att bedöma "om den

sk normkalkylen på ett tillfredsställande sätt speglar jordbrukets intäkter och kostnader. RRV borde även analysera andra kalkyler som används för bedömningar av lönsamheten i jordbruket ... " (Regeringsbeslut 1988-12-22).

Av intresse i detta sammanhang kan vara att påpeka att det således inte alls var problemet med hur man skall beräkna ersättningen för jordbrukarnas egen arbetstid som var utgångspunkten för uppdraget utan den låga lönsamheten redan före ersättning till eget arbete och eget kapital. Att det inte blir mycket i ersättning per arbetad timme, om detta "bruttoresultat" är rätt beräknat, det har alla inblandade parter vetat om i årtionden. Det uppdragsgivaren främst ville veta var huruvida intäkter minus kostnader i den kalkyl som användes i jordbruksöverläggningarna var rätt beräknade.

Jämförelser med andra kalkyler som användes inom jordbruket borde även göras. RRVs huvudslutsats var att "totalkalkylen uppvisar, tvärtemot den allmänna uppfattningen inom näringen och bland ekonomer, en likartad eller något högre (om termen kan användas på denna låga nivå) lönsamhet än vad som erhålles i de övriga korrigerade kalkylerna om hänsyn tas till olikheter i populationerna" (RRV s iv).

De av RRV använda lönsamhetsmåten och kalkylmetoderna (inkl värderingen av den egna arbetstiden) är i stora drag desamma som bl a jordbruksekonomiska undersökningen (utarbetad av Statistiska centralbyrån), Skogs- och lantarbetsgivarförbundet samt modelljordbrukskalkylerna (utarbetade av Statens jordbruksnämnd och Statistiska centralbyrån) sedan lång tid använder. Författarna underkänner därmed även dessa andra kalkylers relevans – men det säger de inte. Det skulle bli litet väl magstarkt.

Vilken ersättning man än väljer för jordbrukarnas egen arbetstid i en sådan här fiktiv kalkyl (för att därmed kunna losa ut lönsamheten på det egna kapita-

let) så kan den diskuteras. RRV valde därför att även presentera ett mått (av totalt tre) som angav vad jordbrukarna faktiskt fick per timme i en *nominell* kalkyl inkluderande ersättning för såväl egen arbetstid som eget kapital. På sektornivå låg denna på cirka 20 kr före skatt per arbetad timme enligt såväl totalkalkyl som deklara-tionsundersökning.

En annan typ av kalkyl

Läser man Anderssons och Bolins artikel valvilligt så förstår man så småningom att de egentligen inte kritiserar de kalkyler som RRV genomfört och de lönsamhetsresultat som därvid erhöles, utan säger att RRV borde ha gjort en helt annan typ av kalkyl. Hänsyn behöver därutöver tas till vad jordbrukarna får ut netto efter skatt. Därmed blir deras beräkning inte en kalkyl över lönsamheten i jordbruket i traditionell mening, vilket man först får intrycket av, utan ett slags privatekonomisk nettokalkyl. Sannolikt avser den då att förklara varför jordbrukarna trots en objektivt sett låg lönsamhet i näringen stannar kvar i den utsträckning de faktiskt gjort. Man skall dock därvid ha i minnet att cirka 2 500 jordbruk (2 procent) netto per år har lagts ned under de senaste tio åren.

Visst kan det finnas ett visst förklaringsvärde i Anderssons och Bolins typ av resonemang. RRV anger i sin analys totalt elva olika faktorer, mer eller mindre besläktade med deras, som tänkbara förklaringar till att näringen inte omstrukturerats snabbare och mer dramatiskt.

Men varför speglar då inte en sådan här kalkyl lönsamheten i jordbruket? Det avgörande skälet är att det just är *efter* skatt. Skattesystemet syftar nämligen till att utjämna skillnaden mellan hoga och låga inkomster. Det svenska skattesystemet anses vara framgångsrikt i detta avseende. Inom jordbruket är det särskilt uttalat med dess olika kvittningsmöjligheter av förluster mellan olika förvärvskällor.

Resultaten från en sådan beräkning sä-

ger därför föga om hur lönsamheten i jordbruket såg ut före skatt, vilket de av RRV granskade kalkylerna och kalkyler över lönsamheten i andra branscher försöker mäta. Med författarnas metod är tom avkastningen på eget kapital beskattat ned på hushållsnivå (jordbrukarens skatt skiljer nämligen inte på vad som avser lön eller avkastning på eget kapital). Ger man sig vidare in på en sådan här privatekonomisk nettokalkyl, kan man lika väl inkludera effekterna av andra transfereringssystem, tex olika typer av bidrag för låginkomsttagare – vilket jordbrukarna också ofta är. Det senare väger sannolikt den enskilde jordbrukaren också in i "sin" kalkyl vid överväganden om att lämna branschen eller ej.

Vidare gäller vid konstruktioner av en genomsnittlig "sektorbonde" att resultatet lätt blir missvisande. Det var skälet till att RRV i sin analys redovisade sju olika kalkyler som täckte in olika delar av jordbruket. När man tar in skattekonsekvenser blir det särskilt märkbart pga dels möjligheterna för jordbrukarna att göra underskottsavdrag mot annan förvärvskälla, dels skattesystemets starka progressivitet redan vid låga inkomster. Den "sektorbonde" (median) som författarna skapat ligger faktiskt enligt deklara-tionsundersökningen på 57 000 kr per år före skatt och får behålla 3 500 kr i månaden efter skatt (faktisk skattesats 29 procent). Skulle han istället tillhöra de 10 procent mest lönsamma jordbrukarna tjänar han 146 000 kr per år (inklusive ersättning på eget kapital i åtminstone halvmiljon-klas-sen) före skatt eller 6 500 kr i månaden efter skatt (skattesats 45 procent) att jämföra med lantarbetarens 5 300 kr i månaden (skattesats 38 procent). Skillnaderna i arbetsinsats speglas ej i dessa siffror och de avser endast jordbruket. Andra inkomster finns i varierande utsträckning vid sidan om. Redan dessa fakta i målet gör att Anderssons och Bolins slutsatser blir synnerligen uppseendeväckande.

Nå, när detta väl är sagt kan det ändå

vara intressant att se vad en sådan beräkning kan ge för resultat om den genomförs korrekt.

Lönsamheten

Helt avgörande för lönsamheten på det egna kapitalet (om man väljer det måttet) blir ersättningen till den egna arbetstiden. Den sätts till 30 kr per arbetad timme efter skatt med hänvisning till vad en lantarbetare tjänar. Författarna jämför här med vad RRV (skall rätteligen vara Statens jordbruksnämnd m fl) satt, nämligen 80 kr per timme. För att undvika att jämföra äpplen och päron måste jag påpeka att om RRV (eller någon av de andra aktörerna) gjort en sådan här kalkyl skulle vår siffra ha varit 34 kr. Den faktiska lönsamheten i kr per timme blir dock under alla omständigheter det den blir – vid ett givet avkastningskrav i procent på det egna kapitalet. Låt oss därför se vad den faktiskt blir vid olika tänkta avkastningskrav och sedan jämföra med en lantarbetares nettolön på 34 kr per timme.

Vidare kan konstateras att för den kalkyl som Andersson och Bolin konstruerat ger varje procents (inom rimliga intervall) förändring på den reala (realiserade) avkastningen på eget kapital en förändring på den andra resultatvariabeln med 3,50 kr efter skatt per arbetad timme. Till synes små skillnader i kapitalets lönsamhet blir därmed stora om de istället löses ut mot ersättningen för eget arbete. Detta är också fallet med kalkylresultaten i RRVs rapport. Något som författarna av debattmässiga skäl uppenbarligen inte låtsas förstå.

Jag kan därmed koncentrera mig på vad ersättningen per arbetad timme blir enligt Anderssons och Bolins beräkningsmetod.

För enkelhetens skull arbetar jag med deras sätt att ställa upp kalkylen och de resultat de erhållit. Följande korrigeringar behöver vidtas för att man skall ha arbetat med korrekta metoder och riktiga grunddata.

Skatt och egenavgifter förefaller vara schablonberäknade. Skatten är nettobräknad med sektorns överskott ((som beskattas) minus dess underskott (som inte beskattas), dvs efter principen "med en hand i kylskåpet och med den andra på plattan så blir medeltemperaturen lagom". Visserligen kan denna effekt under vissa förutsättningar uppstå för sektorn som helhet. En enskild jordbrukare, som ur sitt företag tar ut lika mycket som en jordbruksarbetare får i lön, kommer dock självfallet att möta samma skattesats som denne. Dessutom tvingas han betala egenavgifter i direkt proportion hartill.

Alla grundavdrag tycks vidare ha förts till jordbruksrörelsen trots att två tredjedelar av inkomsterna kommer från andra inkomstkällor. Oavsett om det är SCB eller de själva som gjort dessa beräkningar, så kan nog i alla fall inte SCB ha tänkt sig att någon skulle komma på tanken att använda dem på det sätt och med det syfte Andersson och Bolin gjort.

Skulle exempelvis överskottet ha varit en tredjedel lägre och underskottsavdragen motsvarande högre så skulle jordbrukaren med denna logik inte betala någon skatt alls. Hela tanken att nettoredovisa hur mycket skatt och egenavgifter sektorn som helhet betalar blir således bisarr. Det är också diskutabelt att som författarna gör plocka russinen ur olika kalkyler på det sätt de gjort. Totalkalkylen och deklara-tionsundersökningen skiljer sig åt på så många punkter (avskrivningstider, bokslutsdispositioner, andel svarta pengar m m) att resultatet blir missvisande när de blandas. För att undvika fortsatt diskussion om just detta tankefel avstår jag dock från någon justering på denna punkt.

Finansnetto reallt är felaktigt beräknat. Andersson och Bolin anger utan att blinka den genomsnittliga *nominella* räkntan på främmande kapital i hela jordbrukssektorn till 7,5 procent – en uppseendeväckande uppgift! Det fel de gör pekar de bekvämt nog själva ut: "I deklara-tionsundersökningarna finns uppgifter

över räntebetalningarna och skuldstockar (dock inte bara för jordbruksrorelsen).” Skuldstocken innefattar således skog, hustru, barn och annan rörelse. SCB har nyligen på min begäran skattat den korrekta nominella räntan. Deras estimat ligger mellan 10,1 och 12,3 procent. Jag väljer 10,1 procent vilket ger en real ränta på 5,9 procent istället för deras 2,4 procent. Korrigeringen påverkar kalkylen med minus 868 milj kr. Allt tal om negativa realräntor för jordbrukets del (vilket t o m var felaktigt utifrån deras antaganden) är därmed ur världen. En potential på ”en ytterligare höjning av direktavkastningen (i procent på eget kapital) med 1–1,5 procent” (s 486) går således upp i rök.

Totalt har jag därmed justerat deras kalkyl med minus 0,9 miljarder kr. Vid ± 0 på eget kapital (dvs oförändrat realvärde på det egna kapitalet) blir därmed ersättning per arbetad timme 19 kr (25 kr vid ett antagande om 4 procents ”svarta” inkomster i jordbruket) jämfört med en lantarbetares 34 kr. Eller uttryckt som den reala förräntningen på eget kapital vid en schablonersatt timersättning på 34 kr, minus 5 procent (minus 3 procent i det ”svarta fallet”).

Skillnaden

Är då denna skillnad stor eller liten? För att ge ett jämförande mått (dvs ge ett perspektiv – inte säga hur det faktiskt skulle gå till i verkligheten; måttet bortser vidare från den kraftiga skatteprogressivitet ”sektorbonden” skulle möta) kan man lösa ut sektorgenomsnittet mot arbetad tid för en jordbrukare som vill lyfta samma lön efter skatt som en lantarbetare, dvs 5 300 kr per månad efter skatt. Jordbrukaren skulle i så fall (trots de stora skillnaderna i faktiskt betald skatt och sociala avgifter till jordbrukarens fördel) behöva arbeta 10 timmar per dag alla årets 365 dagar utan ledighet för vare sig helgdagar eller semester. Allt enligt Anderssons och Bolins beräkningsmetod efter skatt.

Skulle man som författarna håller för troligt uppnå samma lönsamhet i jordbruket som industrin, 2 procents real avkastning på det egna kapitalet, får jordbrukarna enligt totalkalkylen nöja sig med 12 kr (18 kr i det ”svarta” fallet) per arbetad timme.

Skulle vi istället räkna på de mest lönsamma familjejordbruket (genomsnittet i gruppen över median enligt den sk modelljordbrukskalkylen i RRVs rapport) vid en real förräntning på det egna kapitalet motsvarande genomsnittet i industrin och de i dessa inkomstintervall relevanta skattesatserna, får vi för växtodlarna 26 kr per arbetad timme (34 kr i det ”svarta fallet”) och för mjölkproducenterna 18 kr per arbetad timme (22 kr i det ”svarta fallet”). Växtodlaren arbetar i genomsnitt endast 1 305 timmar per år. Han är därmed beroende av andra inkomster. Mjölkproducenten arbetar 2 247 timmar per år. Han kan däremot av lätt förståeliga skäl inte ha något annat arbete. Jordbruksarbetaren arbetar 1 850 timmar per år (34 kr per arbetad timme). För jordbrukarens del tillkommer vidare som ersättning 2 procent av marknadsvärdet på hans egna kapital (cirka 10 000 kr per år som ännu inte beskattats – allt enligt beräkningsförutsättningarna). Vidare har jag i detta fall endast räknat med en schablonmässig realränta på 3 procent istället för 5,9 på lånen. Det verkliga resultatet är alltså sämre.

Vi talar här om jordbruk som ligger bland de 20 procent bästa i lönsamhet eller som den ene av författarna plägar uttrycka det: ”Jordbrukare på den offensiva marginalen, som statsmakterna fått hålla tillbaka med investeringsförbud m m...”.

Utvecklingen

Slutligen till deras argument för att jordbrukarna skall låta sig nöja med denna privatekonomiska ersättning ”en option i framtida (reala) värdestegringar på jordbruksfastigheter” samt en försäkran från deras sida – stick i stäv mot vad hela bran-

schen inser – att "utvecklingen har vänt igen". Vi skulle således få en snabbare prisutveckling på jordbruksfastigheter än inflationen! De åberopar ett enstaka missvisande år nämligen 1988 då ökningen från 1987 var 19 procentenheter. Till största delen antas denna effekt ha berott på att förvarvsreglerna liberaliserades. Redan året därpå föll priserna tillbaka med 14 procentenheter. Det reala värdet på jordbruksfastigheter år 1989 uppgår endast till 71 procent av 1981 års och det är före avregleringen. Detta torde vara den mest accepterade av alla lönsamhetsindikatorer över branschens väntade lönsamhet, nämligen vad man är villig att betala för produktionsresursen. Därmed är jag ense med Andersson och Bolin ef-

tersom de anser att varje extra krona till jordbrukarna omedelbart skulle kapitaliseras i högre fastighetspriser.

Lönsamheten på det egna kapitalet inom svensk industri 1980-talet återspeglas åtminstone delvis i aktiekursernas utveckling under samma period. Jag avstår hänsynsfullt nog från att ange hur en sådan jämförelse skulle utfalla.

Referenser

- Andersson, Y & Bolin, O, [1990], "Myten om jordbrukets låga lönsamhet". *Ekonomisk Debatt*, Årg 18, Nr 5, s 481-489.
- Riksrevisionsverket (RRV), [1989], *Lönsamhetskalkyler i jordbruket*. Dnr 1989:33, Stockholm.